

Софийски университет “Св. Климент Охридски”
Юридически факултет
Катедра “Конституционноправни науки”

Веселин Пламенов Киров

Демократични стандарти в съвременните избирателни системи

АВТОРЕФЕРАТ

На дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен
“доктор“ по научна специалност Конституционно право,
Област на висше образование –
Социални, стопански и правни науки (3).
Професионално направление – Право (3.6)

Научен ръководител
Доц. Д-р Наталия Киселова

София, 2024 г.

Дисертационният труд е обсъден и предложен за публична защита от катедра „Конституционноправни науки“ на Юридическия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“, протокол № 10 от 17.12.2024 г.

Дисертационният труд се състои от: заглавна страница, съдържание, увод, изложение, заключение и декларация за оригиналност. Съдържа общо 439 стандартни страници.

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Актуалност на дисертационното изследване и обосноваване на избора на тема

В контекста на представителната демокрация пребиваването на всяко мнозинство във властта е временно. В този смисъл, политическите решения нямат и не могат да имат окончателен характер. Те се формулират, привеждат в действие и се изпълняват, но винаги остават открити за преразглеждане. Представителното управление предполага функциониране на “ограничени”, променящи се във времето мнозинства.

Доколкото никое политическо представителство не може да се осъществи без избори, то дискусиата по отношение на избирателните системи съпътства процеса на установяване и еволюция на представителното управление. Тази дискусия присъства на всеки етап от развитието на либералната демокрация още от средата на XIX век, когато поредица реформи разширява участието на гражданите в изборния процес. Логиката на тези реформи неизменно води до закрепването на общото избирателно право като един от фундаментите, върху които се гради съвременната демокрация. Изборите за представителните събрания - парламентите се превръщат в основна форма на политическото участие на гражданите в държавното управление. Чрез тях не само се реализира принципа на народния суверенитет, но и се легитимира дейността на законодателните институции, в които са представени избраниците на народа.

Въпросът по кой най-адекватен начин да бъдат представени политическите интереси на различните социални групи, на основата на какви механизми и процедури да бъдат избирани представителите остава първостепенен въпрос в епохата на масовата политика. Той придобива особено значение, когато в политическия процес се утвърждават

политическите партии. Те се превръщат в основни посредници между гражданското общество и държавните институции. Самите партии поставят на дневен ред и предлагат в законодателните събрания свои проекти за едни или други варианти на изборни процедури, включително различни виждания за упражняване на избирателното право на гражданите и изчисляването на изборните резултати. Много често в тези предложения си пробиват път и теснопартийни интереси, продиктувани от желанието на дадена политическа сила да наложи такъв вариант, който да ѝ осигури предимство в изборната надпревара.

Следователно дискусиата за типа избирателна система е гореща политическа тема и в наши дни. Историческото развитие на либералните демокрации показва, че избирателните системи оказват съществено влияние върху политическия процес и политическите институции, върху броя на представените в парламентите политически партии, върху тяхното отношение към и участието им в изпълнителната власт. Те въздействат на самата партийна система и на съотношението на силите в нея. Всичко това поражда необходимост от задълбочен теоретичен анализ и осмисляне на широкия комплекс от въпроси, свързани с избирателните системи.

Отразявайки тази дискусия, в голяма част от научната литература вниманието се фокусира върху последиците от евентуална смяна на избирателната система. Избирателните системи се разглеждат като независими променливи, които обясняват партийната система, поведението на политиците, отговорността на правителството или представителството на отделните социални групи. В теорията дискусиите за реформа в избирателните системи често изглеждат абстрактни и механични, сякаш осъществяването на една по-значима реформа е “рационално упражнение на дизайн на избирателните системи” или “електорално инженерство”. В литературата поначало се отстоява разбирането, че процесът на промени изисква точен и разумен подбор на най-подходящите средства за

постигането на отнапред зададени резултати. Съществува и една фундаментална, консервативна по характер склонност - голяма част от анализаторите на избирателните системи съветват за предпазливост, което обезкуражава внасянето на радикални изменения.

Материята свързана с избирателните системи сама по себе си е спорна и е изключително трудно да се постигне идейно съгласие сред политиците или консенсус в теорията по отношение на нея. Конвенционалното мислене сред учените набляга на факта, че избирателните системи са отражение на дълбоко вкоренени черти от националния характер и политическия живот на отделните демокрации. Избирателните системи не възникват в социален вакуум, а се основават на политически дискусии и борби. Те са огледало на доминиращата по време на тяхното създаване политика и се променят, когато самата политика се промени, там, където съществуващата избирателна система стане рестриктивна.

В демократичната трансформация на обществото свободните конкурентни избори играят основна роля за легитимирането на политическата система. Само с такъв акт гражданското общество може да утвърди своите интереси и предпочитания спрямо политическите институции. Как обаче, гласовете на отделните избиратели се претворяват в политическо влияние зависи от конкретната избирателна система. Междувременно в демократичните държави се прилагат твърде разнообразни системи - като се тръгне от мажоритарните и се стигне до класическите пропорционални.

Множеството варианти и комбинации от различните елементи на избирателната система, както и съответстващите им ефекти по отношение на разпределението на мандатите и политическата власт, са комплексна материя. За теоретичното интерпретиране на избирателната система неизбежно се налага детайлно изясняване на въпроса за нейната същност и елементи. Съществуват научни спорове доколко разглежданата материя е

предмет на теоретическо изследване на конституционното право или само на политологията, социологията, социалната психология. Конституционализирането на представителното управление, включването на норми, които регулират някои от елементите на изборителната система и политическите партии в съвременните конституции категорично ангажират конституционноправната наука с проблемите на политическото представителство и изборния процес.

2. Предмет, метод и задачи на дисертационния труд

Една от целите на изследването е да се осветли същността на изборителната система, а заедно с това да се операционализират нейните елементи. Същността на изборителната система се свързва с функционирането на политическото представителство на интереси в гражданското общество като основа за постигане на съгласие върху “общото благо”. За разкриване сложното, многопластово съдържание на изборителната система се предлага теоретичен и емпиричен анализ на комплекса от елементи: изборителен корпус, кандидати, партии в изборите, изборителни райони, изборителни бюлетини и листи, системи за определяне на изборния резултат, изборителни процедури.

Природата на политическото представителство до голяма степен се определя от ценностите и принципите на изборителната система. Всяка изборителна система има своите интелектуални основания, тоест изгражда се върху определени принципи, които в качеството им на ръководни начала, предопределят в една или друга степен нейното функциониране и развитие. В този смисъл изследването на принципите, в които се концентрира политическата и юридическата философия на изборителната система, придобива изключително актуален характер.

Преобладаващите в националната конституционна теория и практика представи за избирателната система като цяло се свеждат до нейните принципи и до законодателната уредба на избирателния процес. Подчертано се налага нормативистичния подход и анализ към изследвания предмет, което не дава възможност да се навлезе в дълбочина при определяне механизма на въздействие от страна на избирателната система върху политическото представителство на интереси в гражданското общество. Понастоящем в литературата няма изчерпателно теоретично изследване по отношение на такива комплексни проблеми като същността и социалната роля на избирателната система.

В условията на модерната демокрация избирателна система институционализира механизма за представяне на интересите на различните социални групи в органите на държавата. В нея се преплитат широк кръг функции, които оказват силно въздействие върху развитието на политическия процес.

В съвременния свят се наблюдава изключително многообразие от конкретни избирателни системи, които могат да се типологизират и обособят в групи в зависимост от особеностите в конфигурациите от структурни елементи. Особено внимание в изследването се отделя на разбирането, че е необходимо да се отиде “отвъд” традиционното описание и класифициране на избирателните системи, чрез поставяне на ударението само върху едни или други специфики в системата за определяне на изборния резултат. Несъмнено избирателните системи вече не бива да се свеждат до трите класически типа - мажоритарни, пропорционални и смесени, тъй като в плоскостта на конкретните случаи доминират комбинации от елементи, които не действат така еднозначно. При това за класификацията е необходимо достатъчно познаване на политическите ефекти на отделните елементи на избирателната система и тяхното взаимодействие. Очертаването на конституционноправните и политическите измерения на типовете

избирателни системи е от особено значение за разрешаването на основните въпроси на политическото представителство /като намаляване на диспропорционалния ефект, персонификация на изборите, усилване способността на мнозинствата за стабилно управление и т.н./ и продължава да бъде ориентир в политическия и научен дебат. Колкото и поотделно да са различни, всички избирателни системи поначало могат да се причислят към единия от двата принципа на политическо представителство - към мажоритарния или пропорционалния.

В теорията и политическата практика няма формирано общо разбиране по въпроса за въздействието на избирателните системи върху развитието на политическите системи като цяло и по-специално върху съответните партийни системи. Една срещу друга се изправят две крайни противоположни позиции. Едната обвързва съдбата на демокрацията и развитието на партийната система изцяло с типа избирателна система, докато другата отнежда незначително влияние на избирателната система. Доколкото и двете позиции са крайни, нито една от тях не може да бъде подкрепена. В хода на изследването се доказва, че по принцип развитието на партийната система не може да бъде обяснено монокаузално, а се влияе от множество фактори, които действат комплексно. Срещу второто предположение се изтъкват множество емпирични доказателства, които се концептуализират в теорията. В крайна сметка се отстоява разбирането, че избирателните системи оказват въздействие върху поведението на избирателите и нагласите на партийните елити. Те се отразяват на отчитането на изборния резултат и определянето на победителя в изборите като по този начин съдействат за формиране на определена партийна система, за разпределянето на властта и нейната политическа стабилност.

Цел на настоящата работа е да се очертаят и развият в логическа последователност и взаимна връзка основните теоретични, нормативни и

практически проблеми на изграждането и функционирането на избирателната система в Република България след 1990 година.

При изследването е неоправдано да се приложи един чисто нормативистичен подход. Това би довело до ограниченост на средствата за научен анализ. Поради тази причина са използвани структурно-функционалния и системния подход, както и историкоправния, сравнителноправния, логическия, правнодогматичния и статистическия методи.

В българската конституционноправна литература от началото на настоящото столетие не съществува самостоятелно дисертационно изследване на връзката избирателна система - политическо представителство, макар че отделни страни на тази проблематика в една или друга степен са засягани в произведения от по-общ характер. При това положение, дисертационният труд има за предназначение да допринесе за теоретичното осмисляне на редица конституционноправни проблеми, свързани с функционирането на избирателната система в условията на парламентаризма като форма на представително управление.

Цялостното изложение е направено на основата на законодателството на Република България и практиката по неговото прилагане към месец март 2024 година.

3. Структура на дисертационния труд

Дисертационният труд е структуриран съгласно изискванията на чл.27, ал.2 от Правилника за прилагане на Закона за развитието на академичния състав в РБългария и Правилника за придобиване на научни степени в СУ „Св.Климен Охридски“. Трудът съдържа заглавна страница, съдържание, увод, изложение, заключение и декларация за оригиналност.

Изследване съдържа общо 439 страници, 344 бележки под линия.

Използваната библиография съдържа 144 заглавия на кирилица и латиница. Във връзка с усъвършенстване на нормативната уредба на избирателната система, като резултат от изследването са направени 9 предложения de lege ferenda.

II. КРАТКО СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Увод

В увода на дисертационния труд са обосновани актуалността на темата, целите и рамките на научния анализ както и методологията на изследването.

Глава първа

Същност на избирателната система

Раздел I.

Понятие за избори, избирателно право и избирателна система

Извън всякакво съмнение е, че изборите са един от конституиращите признаци на съвременната демокрация. Посредством изборите се структурира публичното пространство и се превежда в действие политическата система на обществото. Държавното управление функционира преди всичко като представително управление, при което отношенията между управляващи и управлявани се изграждат върху акта на упълномощаване чрез гласуване в изборите. Изборите са основната форма на политическо участие на гражданите в процеса на управление, в която се материализира народния суверенитет и се изразяват политическите интереси на различните социални групи на основата на равноправно волеизявление.

Те са средството за конституиране на политическото представителство като фундамент на демократичната държава.

Изборите не са еднократен акт, а една равномерно възпроизвеждаща се система от обществени отношения, при която политическите интереси и мнения се персонифицират в състава на формираните органи. Процесът на пренасяне на политическо доверие чрез промяна на състава на представителните органи става по реда на предварително определени, равномерно провеждани периодични избори. Така изборите се превръщат в организационно средство за фактическо осъществяване на политическото представителство и за легитимиране функционирането на политическите институции.

Осигуряването на социалната база на държавната власт чрез широкото политическо участие на гражданите във формирането на изборните държавни органи се осъществява с упражняването на субективното избирателно право. От друга страна, посредством изборите се конституира политическото представителство. Политическото представителство не е нищо друго освен политическата връзка между избиратели и избраници, която се поражда в сложната, поставяна периодично, реализираща се система от обществени отношения. Предвид на изключителната роля и многопластова функция на тази система, механизмът на изборите по необходимост изисква и предполага правна регламентация. Става въпрос преди всичко за юридическо опосредяване на механизма, чрез който се формира и изразява волята на суверена и се осъществява нейното трансформиране в политическо представителство.

Системата от правни норми, съдържащи правната уредба на изборите, представлява избирателното право като обособен основен институт на конституционното право в действащата правна система. Този институт често се обозначава като обективно избирателно право, за да бъде отграничен от основното субективно политическо право на гражданите, което самия той

поражда - избирателното право. Избирателното право като обективно действащо право не само регулира обществените отношения, които възникват и протичат при подготовката и провеждането на изборите, но има изключително важни конститутивни функции по отношение на формата на държавно управление и политическата система на обществото.

Демократизирането на избирателното право намира отражение в конституционната уредба, а от там и в детайлната законова регламентация. Характерът на избирателното право като система от норми за конституиране на политическото представителство предопределя характера на представителната система.

В процеса на функциониране на политическата система се прилагат различни юридически механизми, чрез които волята на избирателния корпус, изразена с гласуване, довежда до формиране на представителните органи. От една страна, това са предписанията на избирателното законодателство, което урежда организацията, реда за провеждане на изборите и системите за определяне на изборния резултат. Но осъществяването на избирателното право и резултатите, които избирателната система произвежда, не са автоматичен продукт на действащия избирателен закон. Социалните отношения, които възникват в процеса на изборите зависят от действието на политически, икономически и идеологически регулатори, които действат успоредно с правото и в голяма степен детерминират интересите, а от там и поведението на гражданите при упражняване на избирателното им право. Ето защо въздействието на субективното избирателно право върху политическата система се обуславя не само от избирателната процедура, уредена с юридически и други социални норми, но и от политическата мотивация и поведение на избирателите.

Използването на функционалния подход при изясняване социалното предназначение и механизма на изборите, на субективното и на обективното избирателно право дава възможност да се очертае съдържанието на

понятието избирателна система. Този подход предполага изследване на субективното избирателно право в неговата реализация, както и резултата от гласуването - политическото представителство.

Избирателната система е предмет на многобройни изследвания не само в правната, но и в други обществени науки - политология, социология, и дори в областта на математическото моделиране. В литературата няма единно становище за характера и същността на понятието “избирателна система”. Теоретичният интерес е насочен към очертаване връзката, взаимозависимостта и разграничаването на категориите “избори”, “избирателно право” и “избирателна система”. Стремещт е да се определи избирателната система, чрез съотношението между тези категории. Даваните от различните автори дефиниции за избирателната система като правило имат работен характер и акцентират върху едни или други съществени страни на явлението. Влагането на твърде различно, а понякога и противоречиво съдържание в понятието се обуславя поначало от различните изходни позиции на анализа.

Съществува виждане, че избирателната система е съвкупност от правни норми, които регламентират избирателното право на гражданите, организацията и реда за провеждане на изборите. Тук е налице откровено отъждествяване на понятието избирателна система с института на обективното избирателно право. Избирателната система понякога се свежда до системата за определяне на изборния резултат, разбирана като методика за трансформирането на гласовете в мандати. Това води до свиване на съдържанието на избирателната система до система от процедурнотехнически правила. Някои теоретици определят избирателната система като съвкупност от конституционни принципи, въз основа на които се провеждат изборите.

Целта на всяка избирателна система е да конституира политическо представителство. Може да се приеме, че избирателната система е

институционализиран чрез правни норми механизъм за образуване на държавни органи и конституиране на политическо представителство на интереси, основан върху политическото участие на гражданите в процеса на упражняване на субективното избирателно право. Следователно избирателната система се определя като система от правоотношения. Именно чрез правоотношенията, правните норми осъществяват регулаторния ефект върху обществените отношения, към които са насочени. Така, посредством избирателната система, обективното избирателно право регулира обществените отношения, възникващи в процеса на изборите. Макар и да не е безспорно, това разбиране може да се приеме за работно с оглед на теоретичните цели на настоящата работа.

Същността на избирателната система се определя от предназначението ѝ - конституирането на политическо представителство, от принципите, върху които се институционализира и от функциите, които осъществява в политическата система на обществото.

Раздел втори

Функции на избирателната система

В избирателната система се преплитат широк кръг функции, които оказват широко въздействие върху развитието на политическия процес. В конституционната литература се правят опити да бъде преодоляна монофункционалната представа за ролята на избирателната система като обикновен механизъм за излъчване на лица от множество кандидати.

Формулират се по-широк кръг функции, които в по-голяма степен съответстват на фактическото положение. Необходимо е да се отиде “отвъд” класическия формално-юридически анализ, като се разкриват, извеждат и формулират функциите на избирателната система в многопосочната им връзка с политическата система и в частност с демократичния политически

процес. Възникването и развитието на функциите на изборителната система не са изключителен продукт на законодателно закрепване, а на обществената необходимост да бъдат изразени и представени в държавното управление интересите на различните социални групи. Те не са постоянна величина, а се видоизменят в зависимост от времето и обстоятелствата, свързани най-вече с характера на политическия режим.

Приносът на изборителната система към утвърждаване и развитие на демократично представително управление може да се очертае в следните няколко функции: интеграция на политическото общество и формиране на обща политическа воля; легитимация на държавните институции и стабилизиране на политическата система; канализиране, стабилизиране и регулиране на политическите конфликти; изграждане подкрепата на държавното управление сред широката общественост и политическа социализация на гражданите; контрол върху политическите институции; формиране на управляващо мнозинство, опозиция и управленски елит; развитие и модернизация на политическата система и генериране обновление на обществото.

В демократичния политически процес изборителната система създава и възпроизвежда непрекъснато интеграция на политическото общество и едновременно с това формира политическа воля. В този контекст политическата интеграция е ориентирана към търсенето и постигането на съгласие в обществото.

Като необходимо свойство на държавната власт легитимността доказва нейната правомерност от гледна точка на общовалидните демократични ценности. Легитимността е основното начало на модерните форми на демокрация. Без нея е невъзможно да се докаже наличието на такава политическа власт, която да поеме функциите по организирането на гражданското общество. То поверява част от своите дейности само на легитимни, признати от него политически институции.

Избирателната система легитимира държавните институции и стабилизира политическата система на обществото, доколкото участието на избирателите в изборите обикновено означава, че те приемат съществуващия тип политическа система, политически режим и правилата за формиране на органите на властта. Това става независимо от отношението на избирателния корпус към конкретните длъжностни лица, органи и управляващи партии. Избирателната система дава възможност на гражданското общество с гласуване да сваля едно провалило се в управлението мнозинство с друго, което се ползва с доверието на избирателите.

Избирателната система предлага демократичен изход от кризата на политическото управление. Във всяко демократично общество е налице ценностен консенсус, предполагащ признаване и спазване на “правилата на играта”, определени чрез избирателната система. С помощта на изборите се легитимира не само политическата система в нейната цялост, но и конкретните политически институции, като се признава правото на избрания им състав да ръководи държавата. Посредством избирателната система се извършва оторизация, т.е. прехвърляне на власт, при което политическите мнения и интереси се превръщат в съдържание на провежданата политика.

Друга важна функция на избирателната система е изграждане на обществена подкрепа за държавното управление и политическа социализация на гражданите. Посредством избирателната система вотът на мнозинството от избирателите се трансформира в управляващо мнозинство от състава на представителните органи. Така масовото мнозинство се превръща в “действащо мнозинство”. То придобива установеност и сплотеност за известен период от време. Избирателната система е в основата на процеса на идентификация на политическите интереси на мнозинството от избирателите с политическата програма на определена политическа сила - партия или коалиция. Именно това мнозинство подкрепя управлението на спечелилият изборите политически субект.

Избирателната система е средство за селекция в качествения смисъл на думата. В зората на демократичните избори и представителното управление, изборите са смятани за количествен метод (мнозинство), прилаган с цел да се постигне качествен избор (компетентност). Следователно целта на изборите се схваща като създаване на представително управление, чрез което в парламента да попадне “елитът на нацията” . В практиката на представителното управление с течение на времето количествените показатели изместват качествените. Твърди се, че правилото на мнозинството вече се свежда до просто количествено правило, за което важи максимата: използвай всички възможни начини и събери, колкото можеш повече гласове. И въпреки всичко не може да се отрече факта, че избирателната система способна да бъде създаден политическият елит на всяка държава.

Избирателната система води до смяна на мнозинства и малцинства, представители, лидери и политически партии, но конституционните ценности, институциите, способите за осъществяване на властта се съхраняват в същото си качество. Формирайки механизмите на устойчива обратна връзка , рационализирайки състава на политическите институции, които са способни да отчитат обществения интерес и да реализират решенията си, избирателната система се превръща в гъвкав механизъм за регулиране на конфликтите и подбор на оптимални варианти за социално управление. Този механизъм позволява на политическите институции да решават нововъзникналите проблеми, като поддържат открит характер на отношенията си с обществото.

Принципите на избирателната система се обективират в нейните функции по отношение на политическата система на обществото и механизма на представително управление. Ето защо е необходимо при анализа да се отчита тясната връзка между тях, както и фактът, че функциите са динамичния елемент в тази връзка. На основата на своето единство те

определят съдържанието на политическото представителство и фундамента на представителното управление.

Етичните аргументи за автентичността на представителството и справедливото разпределение на мандатите в зависимост от получените гласове не бива да се абсолютизират. Никой не може сериозно да представя пропорционалните изборителни системи като единствено морални и справедливи, а мажоритарните като неморални, защото са несправедливи. И обратното, погрешно е да се генерализира мнението, че пропорционалното представителство като цяло отслабва демокрацията и управлението, а мажоритарното ги укрепва. Поначало целта на всички изборителни системи е да укрепват демокрацията и да предотвратяват деспотичното управление.

Логично, изборът на изборителна система се направлява и зависи от конкретни фактори. Преди всичко, той се определя от функцията, която трябва да осъществяват избраните представителни органи. За формиране на широкопредставително събрание, което да постави в основата на законодателството всички нюанси на конкретните политически интереси в обществото, пропорционалното представителство определено е за предпочитане. За създаването на силно и стабилно правителство, което да е в състояние да взема и провежда решения през мандата на парламента, мажоритарният е най-подходящия метод. Степента и разнообразието на социалните противоречия са друг елемент от този проблем. Типът изборителна система зависи от характера на обществото, което ще я ползва, природата на държавните институции и отношенията между съществуващите политически партии.

През миналите десетилетия дискусиата около мажоритарните и пропорционалните системи се води преди всичко на база общи теоретични аргументи и е свързана с идеята за различните модели на парламентарната форма на управление. В последните години в дискусиата се включва все по-силно емпиричният опит от изборителните системи, който е безусловна

контролна система при оценката на избирателните системи. Набляга се изключително върху сравнителния анализ, основан на групирането на системите в типове или по региони.

Не съществува идеална система, която да обединява само положителни черти и да изключва отрицателните. Ето защо, всеки модел трябва да се основава на различен баланс от елементи и ефекти. Влиянието на избирателните системи върху политическата система зависи от различни фактори. Към правилата за провеждане на изборите се поставя цял сложен комплекс от функционални изисквания като всяка теория, която акцентира само върху едно от тях поначало е безпочвена. Степенуването на различните изисквания по важност зависи съществено от демократично - теоретични съображения и намеренията на политическата власт. От конкретния избор на модел може да се съди на кои изисквания е отдадено приоритетно значение.

Избирателните системи не могат да изпълняват едновременно и в еднаква степен всички функционални изисквания. Нито една система не може да бъде абсолютно оптимална. Основният конфликт между целите е обикновено между пропорционалността на представителството и политическата стабилност на представителното управление. Повишаването на ефективността в едната насока е поначало за сметка на другата.

Представителството на всички значими социални групи и техните политически интереси е основно изискване към всяка избирателна система. То произтича от самата същност на представителното управление и предполага една приблизително “огледална” проекция на политическите мнения в парламента. Политическото представителство тук се разглежда от гледната точка на политическото равенство на гражданите като основен принцип на демокрацията. Мерило за съразмерно и следователно справедливо представителство е степента на съотношение между подадените гласове и получените мандати.

Раздел 3. Елементи на избирателната система

Изследването на избирателната система може да бъде пълно само след внимателно определяне на нейните елементи. В теорията няма единно становище за съдържанието на отделните елементи. Дори в много случаи анализът на избирателната система е общ и не държи сметка за конкретното съчетаване и конфигурацията на отделните елементи. Понякога се изграждат теоретични концепции като се типологизират избирателните системи на основата на подбор на един, смятан за основен, елемент и се изследват възможните варианти на неговото съдържание. В този смисъл рационализирането на представителното управление предполага както изясняване и прецизиране на елементите на избирателната система, така и преосмислянето и модифицирането на тяхното съдържание в съответствие с изискванията на общественото развитие.

Една от широко разпространените заблуди в различни обществени среди е свързана с представата, че избирателната система е относително прост механизъм за конституиране на политическо представителство, докато всъщност той е изключително сложен, защото обхваща голям брой променливи елементи. Съвременното представително управление въвежда в действие една или друга конкретна конфигурация от елементи на избирателната система с цел да се нормализира и стабилизира политическия процес. При това, съществува огромно разнообразие от модели на избирателната система, за които са характерни множество национални особености. Ето защо, единствено изследването на отделните елементи позволява да се намерят сигурните отправни точки за правилна ориентация сред подробностите на различните модели.

За разкриване сложното, многопланово съдържание на избирателната система е необходимо да бъдат изследвани поотделно и в системно единство следните елементи: избирателен корпус, кандидати и партии, избирателни

райони, избирателни бюлетини и листи, система за определяне изборния резултат, избирателни процедури.

В контекста на избирателната система, народът се приравнява на избирателния корпус /избирателното тяло/, който обхваща всички политически дееспособни граждани. Под избирателен корпус разбираме общността от всички граждани, които към момента на гласуването в конкретен изборен процес притежават субективно право да гласуват /активно избирателно право/. За да бъде гражданинът “представен” в изборния държавен орган, той трябва да участва с глас в изборите. Либералната концепция схваща избирателното право като право на индивида, а не на корпорацията, на съсловието, на териториалната единица. Субективното избирателно право е признатата и гарантирана от правните норми правна възможност на гражданите да участват в изборите. В този смисъл избирателния корпус обхваща лицата, които могат да гласуват в конкретен избор. В зората на представителното управление избирателният корпус е ограничен с разделянето на гражданите на “активни” /избиратели/ и “пасивни” /лишени от правото да избират и да бъдат избирани/ въз основа на различни цензови ограничения, чрез третирането на избирателното право като социална функция. Процесите на демократизация в повечето европейски държави през втората половина на 19-ти и първите десетилетия на 20-ти век намират израз преди всичко във въвеждането на всеобщото избирателно право. Така избирателният корпус се разширява и достига своите естествени граници, което от своя страна предизвиква съществени изменения в теорията и практиката на представителното управление, а в някои случаи довежда до промяна във формата на управление на редица страни. Представа за избирателния корпус ни дават избирателните списъци, но веднага трябва да се отбележи, че те не пораждат субективното избирателно право, а само го материализират като легитимират избирателите. Характерът на избирателното право като правна възможност

позволява на избирателите да преценят в зависимост от политическите си интереси да гласуват или не в изборите. В крайна сметка, ефективността на представителното управление зависи от масовото участие на гражданите в изборния процес.

Кандидатите са лица, официално регистрирани по предвидения в правните норми ред и участващи в конкурентната борба за спечелване доверието, а от там и гласовете на избирателите. Избирателните закони закрепват изискванията, на които трябва да отговарят гражданите, за да бъдат регистрирани за кандидати. Тези изисквания определят пасивното избирателно право /правото да се кандидатира/ на лицата. Принципът е, че всеки кандидат е избирател, т.е. притежава активно избирателно право, но не всеки избирател може да се регистрира за кандидат. От гледна точка на крайните възгледи за либералната демокрация, всеки избираем теоретично е свободен да постави кандидатурата си когато и където пожелае, а всеки избирател е свободен да гласува за когото иска. В позитивно-правния контекст на избирателната система, такава широка свобода не съществува и правните норми определят изисквания за регистрация на кандидатите и я подчиняват на строго формални процедури. В ранната история на изборите кандидатите са се предлагали от някое авторитетно или високопоставено лице на събрания на избирателите и са били избирани чрез акламации. По-късно се поставят специални изисквания за извършване акт на регистрация на кандидати. Либералните теоретици изтъкват, че официалните кандидатури ограничават свободата на избирателя, но от гледна точка на прагматизма е ясна невъзможността да бъде конституирано политическо представителство при пълната свобода на избирателите да гласуват за когото пожелаят. Така по необходимост кандидатите се регистрират или от името на социални групи - определен брой избиратели или от името на масови политически организации, каквито са политическите партии. Всъщност, появата на политическите партии и последвалото с известно закъснение

официално признаване на тяхната роля като посредници между гражданското общество и държавата до голяма степен ги извежда като основни участници в политическия процес и изборното съревнование. Функционирането на представителното управление предопределя развитието на политическите партии като инструмент за организация и мобилизация на избирателите, за формиране на общественото мнение, за определяне на политиката на държавата чрез институциите на публичната власт. Логично се стига до положението, при което основната преобладаваща част от кандидатите в изборите се издигат и регистрират от името на политическите партии и отстояват партийните платформи в конкурентната борба за спечелване на мандати.

Либералната демокрация, основана на всеобщото и равното изборително право отхвърли съсловно-териториалното представителство, при което представляваният субект е общежитието, корпоративната единица, територията, съсловието, а не народа като носител на суверенитета. Великата френска революция категорично премахна всички корпорации, които посредничеха между гражданина и държавата. Съвременните изборителни райони са чисто социометрични поделения, които нямат нищо общо със старото териториално представителство. Изборителните райони са териториални формирования, в които подадените от избирателите гласове се трансформират в определен предварително брой мандати, разпределени между различни кандидати. В класическия случай изборителните райони се определят териториално, но в някои редки изключения се формират на основата на малцинствени групи. Качеството, което дефинира изборителните райони е трансформацията на гласовете в определен брой места от състава на изборния държавен орган. Основните конституиращи елементи на изборителния район не са границите, обхвата, площта, а броя на населението и броя на местата, които се разпределят. Съгласно демократичния принцип на представителство, гласовете на избирателите трябва да имат равна тежест,

което предполага еднаква норма на представителство в съотношението между броя на населението и броя на мандатите за всички изборителни райони. От друга страна, броят на мандатите, които се разпределят, наречен магнитуд на изборителния район е от изключително значение за определяне на изборния резултат. Тъй като не съществуват дробни места в държавните органи, магнитудът на изборителния район се мени като цяло положително число от едно нагоре. Разпределението на изборителните райони не може да бъде веднъж завинаги дадено. Процесите на миграция изискват постоянно “приспособяване” на изборителните райони към изменените параметри. То става по два начина - чрез изменение на географските граници на районите, или чрез промяна на броя на мандатите, които разпределят.

В демократичните избори, гласуването е акт на изразяване на предпочитания от страна на изборителите по отношение на едни или други кандидати или партии. Функцията на изборителната бюлетина е да изрази и структурира това предпочитание. В зависимост от вида на избора, който изискват от изборителя, бюлетините се разграничават на категорични бюлетини и на поредни /класиращи/ бюлетини. Терминът “категорични” тук се използва, за да покаже невъзможността на гласоподавателя да степенува своите предпочитания в изискващото се от него решение. По пътя на противното, бюлетините на класиране, позволяват на гласоподавателя да изрази по-комплексни, степенувани предпочитания, чрез подреждане на кандидати. Изборителната бюлетина е своеобразно “копие” на кандидатската листа. Кандидатската листа е документ, който материализира регистрацията на определени кандидати. Представянето и регистрацията на листите е съществен момент в реализирането на изборителното право. Бюлетината - това е листата, но вече във вид, който позволява на изборителите да я получат лично и да гласуват с нея. От нея се черпи информацията за регистрираните кандидати. Поради всичко това бюлетината трябва да съответствува на листата. Следователно, бюлетината е техническо

средство с важно правно значение. Тя служи на избирателя да вземе решението си, въз основа на нея той определя волята си, а след това и вота си.

Избирателният процес неизменно завършва с разпределението на мандатите в състава на изборните органи между спечелилите кандидати и партии. Резултатите се определят чрез системата за определяне на изборния резултат /избирателната формула/. Тя е сърцевина на избирателната система и оказва съществено влияние върху част от останалите елементи: кандидати и партии, избирателни райони, бюлетини и листи, избирателни процедури. Може да се даде следното определение - системата за определяне на изборния резултат е система от логически и математически правила, чрез които абсолютният брой действително подадени гласове на избирателите в съответните избирателни райони се трансформира в брой персонифицирани места от състава на изборните държавни органи, заемани от обявените за избрани кандидати. Поради изключителната си важност избирателната формула се закрепва в нормите на избирателните закони, а често получава и конституционна регламентация. Изборите са творение на демократичното управление, при което много избиратели трябва да се представляват от малко избраници. Изборните резултати са количествени индиции за предпочитанията на избирателите измежду кандидатите и партиите, които искат да ги представляват. Във всеки избирателен район, функцията на избирателната формула е да интерпретира цифрови данни като основа за легитимно разпределение на местата между състезаващите се кандидати. Следователно, ключовият въпрос при създаването на избирателна формула е качествен - колко гласа са “цената” на един мандат. В основата на избирателните формули се залагат два различни принципа - принципът на мнозинство и принципът на пропорцията. Съответно на тях се типологизират избирателните системи на мажоритарни и пропорционални. Концептуалните различия между тях произтичат от подхода за третиране

волята на избирателите. Избирателните формули са “формули на победата” и затова изработването и възприемането им е свързано с политически борби и е въпрос на политическо решение.

Подготовката и провеждането на изборите съставляват система от избирателни процедури, които са динамичния елемент на избирателната система. Изборният процес включва поредица от процесуални действия, осъществяване от правни субекти /избиратели, кандидати, партии, коалиции, групи избиратели, избирателни комисии, държавни органи и др./ в строго определена логическа последователност. Тази последователност е определена от правните норми. Съобразно своето съдържание и характер процесуалните действия се групират в отделни избирателни процедури, които в своето единство представляват изборния процес. Обособяват се следните избирателни процедури: насрочване на изборите, образуване на избирателните райони и секции, съставяне на избирателните списъци, образуване на избирателните комисии, предлагане и регистриране на кандидатите, предизборна кампания, процедура на гласуване, определяне на изборните резултати, оспорване законността на изборите. Избирателните процедури са свързани помежду си, взаимодействат си и е невъзможно изключването на която и да е от тях или нарушаването на последователността при осъществяването им. Последователността и логическата връзка между процедурите обуславя структурата на избирателните закони.

Глава 2

Демократични стандарти при изграждане и функциониране на избирателните системи

Раздел 1

Принципи на избирателната система

Въвеждането на демократични стандарти в изборите е важна гаранция за функциониране на съвременното представително управление. Прилагането на тези стандарти предпазва от изкушението да бъде изкривен и деформиран народния вот, което е присъствало още в най-ранните форми на избирателното право.

Всяка избирателна система има своите основания и се изгражда върху определени принципи, които в качеството им на ръководни начала, предопределят нейните функции по отношение на политическата система на обществото. Принципите са исторически възникнали и развиващи се интелектуални обобщения, разкриващи същността на определени социални явления. Принципите на избирателната система, изведени и формулирани не само в словесната си форма, но и нормативно закрепени, очертават достигнатото равнище в еволюцията на представителното управление, очертават тенденциите в по-нататъшното му развитие и играят ролята на демократични стандарти по отношение на изборния процес.

Принципите отразяват съществените страни на избирателната система като обществено явление. Понастоящем те са резултат на продължителна историческа еволюция, в хода на която се видоизменят, рационализират се и приемат различни форми на проявление. В своето системно единство те очертават същността на избирателната система в различните ѝ измерения. Едновременно с това принципите, въздигнати експлицитно или имплицитно в ранг на конституционни или законови предписания, предопределят общата структура на избирателната система, а оттук и основните линии на взаимодействие между избиратели и избраници.

В правната теория въпросът за стандартите на избирателната система е дискуссионен. Поради съществуващите различия в разбиранията за съдържанието на понятията избирателно право и избирателна система, често се правят опити да се разграничат и анализират поотделно демократичните

принципи на изборителното право от тези на изборителната система. Доколкото приемаме, че изборителната система е система от правоотношения, то е невъзможно нейните принципи да не са закрепени от обективното изборително право и да съществуват във и независимо от него. Оттук може да бъде обяснено преобладаващото становище в литературата, че принципите на изборителното право са и принципи на изборителната система.

Съществува тенденция принципите, а от тук и стандартите, да се разграничават на основни и неосновни, второстепенни. Като основни, почти без изключение се сочат принципите на общото, равното, прякото изборително право и тайно гласуване. Те се въздигат в императиви на всяка демократична изборителна система. И действително от времето на Френската конституция от 1848 г до наши дни постепенно тези четири принципа се превръщат в класически принципи на изборителната система и намират конституционно закрепване във всички страни с демократично представително управление .

Съвременната правна теория дефинира съдържанието на принципа на общото изборително право като право на участие в изборите на всички политически дееспособни лица. Политическата дееспособност се определя от правно закрепените квалификации - изисквания, които са абсолютно необходими за осигуряване личната способност на всеки индивид да бъде изборител, т.е. за реалното упражняване на изборителното право . Квалификациите не са цензове , а позитивноправни предпоставки за ефективно, а същевременно и отговорно упражняване на изборителното право и участие в държавното управление.

Общността на пасивното изборително право намира израз в предоставянето на равни възможности на всички граждани, които отговарят на квалификациите, предвидени в закона, да се регистрират за кандидати и да бъдат избирани в състава на изборните органи.

Съвременното представително управление предполага политическо представителство основано на равно избирателно право. Демокрацията изисква всеки гражданин да има равно влияние върху избора на държавните органи . Принципът на равното избирателно право има за своя обективна предпоставка общото избирателно право. Нарушаването на избирателното равноправие прави принципа на общото избирателно право самоцелна, фалшива декларация, което по необходимост изисква реалното съчетаване на двата принципа. Въпросът за равното избирателно право е част от общия проблем за юридическото равенство на гражданите.

Съвременното равно избирателно право означава: равенство при броенето на гласовете; равна тежест на гласовете; равно представителство на партиите и териториите; равни възможности на партиите и независимите кандидати; гарантиране на представителството на малцинствата чрез т.нар.позитивно регулиране.

Политическото равноправие на гражданите, като основен белег на демократичната държава се конкретизира в принципа на равното избирателно право. Понастоящем той е закрепен от всички модерни конституции. Характеристиката “равно избирателно право” засяга почти всички елементи на избирателната система (избирателен корпус, кандидати и партии; избирателни райони; избирателна формула), което налага значителна част от нормите на избирателното право да регулират многостранното и комплексното ѝ съдържание.

В правната теория съдържанието на принципа на равното избирателно право се определя по следния начин: всеки избирател участва в изборите на равно основание; всеки избирател има право на един глас; гласът на всеки избирател има равна тежест с гласа на всеки друг. Това съдържание съответства на популярния лозунг:”Един човек-един глас-една тежест.”

Постепенно прякото избирателно право се превръща в един от основните принципи на избирателната система, като се закрепва

конституционно в почти всички държави . Съгласно този принцип избирателите участват пряко в изборите като подават гласа си непосредствено за кандидатите, които се състезават за спечелване места в състава на изборните държавни органи. Тяхната воля не се опосредява от никого, освен от предварително установените правила за определяне изборния резултат. В правната теория се влага и по-широк смисъл от посочения. Може да се възприеме виждането, че прякото избирателно право не се свежда само до непосредственото гласуване на избирателите, но и до тяхното право непосредствено да издигат кандидати, да участват в предизборната кампания и дори в подготовката и провеждането на изборите . Прякото избирателно право не е равнозначно на личното гласуване. Последното е гаранция за автентичността на волята на избирателите.

Свободата на избора се осигурява от тайното гласуване, при което волята на избирателите не подлежи на контрол и се запазва анонимността на волеизявлението им. Създават се такива условия, че е невъзможно да се установи за кого е гласувал конкретния избирател. Проблемът за тайната на гласуването е еволюирал и се третира по различен начин в теорията. Още от времето на античната демокрация се е водил спор, дали гласуването трябва да става явно или тайно. От 1848 г. насам и особено от края на миналия век принципът на тайното гласуване е общоприет и се налага след продължителна борба с принципа на явното гласуване. Днес категорично се смята, че публичния характер на гласуването е посегателство върху свободата на избирателя, като го прави по-уязвим по отношение на упражняващите властта или за репресии от страна на политическите му опоненти . Установяването на тайно гласуване води до адекватно волеизявление.

Модерното избирателно право е резултат от постепенното въвеждане и гарантиране на основните човешки права, които са необходима предпоставка за провеждане на свободни и демократични избори. Както

всички политически свободи изборителните права също функционират в определен политически контекст, в който човешките права и демократичното конституционно регулиране са своеобразна основа. В зависимост от съдържането на тази основа изборите могат да придобиват различни смислови значения, като се започне от инструмент, който легитимира авторитарната власт до форма за пряко участие на народа при избирането на представителните институции, които отразяват свободата на избирателя. Съвременното свободно изборително право възниква в резултат на премахване на предварителната цензура и ограниченията в правото на мнение. Разпространението на информация, прозрачността на управлението са съществени условия за правилното формиране на избора на гласоподавателя и изразяването на неговите предпочитания. Развитието на политическия плюрализъм основан на свободата на сдружаване, на политическата толерантност, на мирното състезание за власт между партиите както на и тяхната демократична смяна в управление и в опозиция са основна предпоставка за свободните избори.

От свободата на изборите се извлича и необходимостта от строго придържане към разбирането, че изборителното право е субективно право, а не публична функция. Оттук произтича и недопустимостта на нормативното налагане на задължителното гласуване. Свободата на изборите предполага, както свобода да се гласува, така и свобода да не се гласува. Когато избирателят е решил да упражни изборителното си право, той трябва да е свободен и в преценката си за кого да даде своя глас.

Състезателността на изборите се извежда в самостоятелен и важен принцип на изборителната система във всички страни с модерно представително управление. Различните политически партии, чрез своите кандидати имат възможност в хода на изборния процес да се борят с позволените от правото средства за доверието на избирателите, да ги запознават и убеждават в преимуществата на своите политически програми и

предизборни платформи пред тези на политическите опоненти. Известно е, че истината се ражда в спора. В този смисъл “политическата истина” се идентифицира с най-приемливата за мнозинството избиратели политическа програма на пария или кандидат. Тя се определя в изборния спор за властнически позиции в държавата.

Периодичността на изборите, установена от конституционната рамка е средство, чрез което се осигурява съответствие между волята на мнозинството от народа с тази на мнозинството в изборните органи. Избирателната система е способна да изпълнява конструктивни функции в политическия процес и да бъде фундамент на демократичното представително управление само, ако се основава на принципа на периодичност на изборите. Честите, равномерно провеждани избори дефинират логиката на политическото представителство, според която институциите остават, а лицата се сменят. Носителите на представителен мандат се избират за конституционно определен срок, който по начало е съобразен с цикъла на държавно управление и императивите на разделението на властите. Конституциите фиксират мандата не само като абсолютен период от време, но за някои държавни органи и като възможност за преизбиране на едно и също лице.

Принципът на публичност на изборните процедури стои в основата на избирателната система. Той има различни проявления, които в своето единство гарантират демократичността и адекватността на политическото представителство. При неговото действие откритостта на избирателните процедури по подготовката, организацията и провеждането на изборите е безспорен императив. Всички избирателни процедури се развиват пред погледа на обществото, което под въздействие на получената информация определя оценката си за свободата и демократичността на изборите.

Принципът на публичност на изборните процедури има още един важен аспект. Той се отнася до “правилата на играта” закрепени в

избирателните закони. Правните норми, определящи реда за провеждане на изборите се приемат предварително, в един достатъчен срок преди изборите и поначало не се изменят често. Така всички правни субекти, участващи в избирателния процес -от отделния избирател, до политическите партии и държавните органи възприемат съдържанието на необходимите за формиране на политическо представителство процедури и активно участват в тях.

Принципът на законност на изборите, като принцип на избирателната система намира своето отражение в действията на участниците в изборния процес, чрез които се реализират предписанията на правните норми. Всеки субект на избирателната система е носител на определени, санкционирани от правото субективни права и задължения, необходими за постигане на неговите интереси. Той е длъжен да ги упражнява в позволената от правните норми форма. Само чрез строго прилагане принципа на законността правото свързва постигането на целта на избирателната система при съблюдаване на предписаната юридическа форма за нейното функциониране в социалната действителност. Законността е и преценката, която извършват обществото и държавните органи за целия спектър от обществени отношения, включени в избирателния процес, от гледна точка на спазването на законовите предписания.

Раздел 2

Типове избирателни системи и форми на политическо представителство

Класическото разбиране за типологизацията на избирателните системи, което противопоставя мажоритарните на пропорционалните, се ревизира от съвременната демократична практика. Днес не може да се приеме, че класификацията на избирателните системи се свежда до въпроса

“или-или”, а по-скоро до “повече” или “по-малко”, тъй като в плоскостта на конкретните изборителни системи вече доминират комбинации от различни елементи, които не действат така еднозначно в една посока, както при класическите мажоритарни и пропорционални изборителни системи. Може да се говори за континуум, единия край на който е чистата пропорционална, а другия мажоритарната система на относително мнозинство. В този смисъл мажоритарните избори са такива, които в общото си действие се приближават повече до полюса на мажоритарната система, докато пропорционалните следва да се локализируют по-близо до полюса на пропорционалната система. Според комбинацията от елементи на изборителните системи и техните следствия в рамките на двата принципа на представителство - мажоритарния и пропорционалния - могат да се формират множество различни конкретни модели на изборителни системи. Особената категория смесени изборителни системи, които смесват разнородни елементи, макар и да затрудняват квалификацията, не могат да я препятстват. Колкото поотделно и да са различни, всички изборителни системи могат да се причислят към единия от двата принципа на представителство - към мажоритарния или пропорционалния. При това за класификацията е необходимо достатъчно познаване на политическите ефекти на отделните елементи на изборителната система и тяхното взаимодействие.

Различният ефект на двата типа изборителни системи може да се докаже най-лесно с отношението гласове-мандати. При прилагането на мажоритарната система типична е голямата диспропорция между гласовете и мандатите на съответните партии. За разлика от нея типично при прилагането на пропорционалната система е малкият диспропорционален ефект и съответно възможността и малките партии да получат мандати в парламента. Изхождайки от непосредственото отражение на различните изборителни системи върху релацията гласове-мандати в теоретичната

дискусия се поддържат редица хипотези относно следствията на мажоритарните и пропорционалните изборителни системи.

Във всички държави на континента постепенно става все по-ясно, че мажоритарните системи биха могли да се приемат за справедливи само на ниво изборителен район, но те не водят до справедливо представителство в национален мащаб. Разпределението на гласовете на изборителите по силата на мажоритарното правило води до силни изкривявания на представителството на политическите партии в парламента.

Сред държавите в Западна Европа през деветнадесети век и първите десетилетия на двадесети век е налице едно общо движение към демократизиране на политическите институции и на цялата политическа система, което възприема различни форми, всяка от които проявява тенденция да подкрепя другите. Съществува движение към укрепване на парламентарните институции, при наличие на правителства отговорни пред парламента. Парламентите във все по-голяма степен са в състояние да оказват влияние или да контролират назначаването на правителствата. Разширяването на активното изборително право по отношение на парламентарните избори дава възможност на една все по-голяма част от народа да получи представителство в парламента. Разрастването на политическите партии, понякога най-напред в парламента, а по-късно сред изборителите като цяло прави възможно по-ефективното представителство на отделните социални групи, развитието на по-цялостни политически платформи и осъществяването на по-голямо влияние по отношение на правителството. При наличието на такова развитие предизвиква все по-голяма загриженост формулираното изискване избраните членове на парламента и партиите, които те подкрепят справедливо да представляват различните интереси и мнения сред изборителите. Борбата за постигане на това изискване се осъществява по различен начин в отделните страни. В резултат от нея в Западна Европа системите на пропорционално

представителство са въведени в парламентарните избори между 1899 и 1920 година и продължават да съществуват, макар и с известни изменения и след периоди на прекъсвания и до днес.

Следва да се приеме, че за разлика от мажоритарните системи, които са плод на практическата еволюция на съсловно-териториалното представителство, пропорционалните системи, макар и да са предизвикани от съществени изменения в политическата система в контекста на нейната демократизация, са теоретично осмисляни и обосновани и след това приложени в политическия процес.

Разграничаването на избирателните системи може да се извърши на основата на три от техните елементи, всеки от които е важен източник на вариации. Това са системата за определяне на изборния резултат /избирателната формула/; избирателният район и избирателната бюлетина. Останалите елементи на избирателната система не се изменят съществено и не показват значителни отклонения от един общоприет демократичен стандарт. Избирателната формула е ключов фактор при разпределението на местата в изборните държавни органи на основата на подадените за отделните кандидати и политически партии гласове. Избирателният район е ограничаващ фактор при трансформирането на гласовете в места. Избирателната бюлетина е средството за точното определяне волята на избирателите при изчисляване на крайния изборен резултат.

Доктрината за пропорционалното представителство защитава тезата, че изборите са средство за придобиване на повече или по-малко вярна представа за всички мнения и интереси в обществото или дори, че са средство за тяхното “фотографиране”. Парламентът започва да се счита за “портрет” на нацията, едно възпроизвеждане в умален мащаб на съвкупността от социални групи - той представлява нацията така, както портретът отразява своя първообраз.

При изборителните системи на пропорционалното представителство общите избори по принцип са средство за представяне на предпочитанията в обществото. Изборите са предназначени да доведат до колкото се може по-точно съответствие между процента на гласовете за отделните партии и процента на техните мандати в националния парламент като политическото представителство става само по себе си цел. Политическото представителство при мажоритарната система на относително мнозинство се превръща по-скоро в средство за постигането на целта да се създаде еднопартийно правителство.

Отличителна черта на формулите на пропорционално представителство е, че за разлика от мажоритарните, те дефинират легитимността на парламентарните места според пропорционалността на подадените гласове. За да получи места, една партия трябва да спечели определен брой гласове, съответстващи на "цената" на мандата. Тя не се нуждае от спечелване на мнозинство от гласовете в изборителния район, за да получи представителство в изборния орган.

При пропорционалната изборителна система изборителните райони са винаги многомандатни, т.е. разпределят две или повече места в изборния орган. Начинът на формиране на изборителните райони съществено се различава в отделните държави. Днес почти навсякъде те се образуват съобразно административно-териториалното деление или на основата на историческите граници между провинции, области и градове. Размерът на изборителните райони се определя, преди всичко, от разпределението на населението по територията на държавата и никъде не се формират райони с еднакъв брой население. Това означава, че различните по големина райони ще разпределят съответно различен брой мандати според числеността си. Основното правило на пропорционалната система е - колкото по-висок е броят на мандатите, които излъчва изборителния район, толкова по-голяма е степента на пропорционалност. Броят на мандатите в изборителния район

определя границата от гласовете /естествен праг на представителство/, които една партия трябва да получи, за да спечели място при пропорционалното разпределение. Общата тенденция е да се формират големи изборни райони. Когато подкрепата за една партия е твърде равномерно разпределена по цялата територия и не са осигурени достатъчно много гласове в който и да е изборен район, на практика не може да се постигне адекватното ѝ представяне в изборния орган.

Раздел 3

Взаимодействие между изборните системи и партийните системи

Без съмнение има два принципа на политическо представителство - мажоритарен и пропорционален. Те определят политическите цели на отделните изборни системи. Поначало пряката политическа цел на мажоритарните системи е да постигнат парламентарно мнозинство за една партия или за коалиция от партии. Основната функция при тези модели е да се създаде възможност за формиране на правителство. Ето защо мажоритарното представителство може да бъде определено като функционално представителство. Пропорционалните системи имат за цел да отразяват колкото се може по-точно социалните групи по техните политически интереси. Процентът на гласовете и местата за политическите партии приблизително да съответства един на друг. Това е основната функция и едновременно с това критерий за ефективността на тези системи. Пропорционалното представителство по този начин се дефинира като социално представителство.

Изборните системи трябва да бъдат оценявани в съответствие с принципа на представителство. Принципите на представителство и изборните формули се отнасят едни към други, както цел към средство.

Докато за средствата съществува широка гама от възможности, целите са само две. От една страна мажоритарната формула може да бъде комбинирана с различни елементи на пропорционалната система и цялостния ефект да бъде висока степен на пропорционалност между гласове и места. Възможен е разбира се и обратния вариант. При тази концепция не съществува типът смесена система. Има само мажоритарни и пропорционални системи, които в по-голяма или в по-малка степен съответстват на възприетите принципи.

Прагматичен аргумент в подкрепа на тази концепция е фактът, че принципът на представителство много често се закрепва на конституционно ниво. Оттук и въпросът кой принцип на представителство ще бъде избран е в много случаи проблем на конституционния законодател, докато останалите технически елементи, свързани с изборителната система се регулират поначало от изборителните закони. Конституционните актове понякога предвиждат правила относно изборителните райони или относно правото на политическите партии да вземат участие в разпределението на местата в зависимост от достигането на изборна бариера. Без съмнение, обаче, най-важното политическо решение се отнася до принципа на представителство, който по необходимост включва специфичната социална или функционална концепция за парламентарното представителство.

Представителното управление изисква от изборителната система постигането в някаква степен на концентрация и ефективност. Изборите се схващат като израз на формиране на политическа воля, а не като отражение на господстващите мнения сред изборителите. В този смисъл агрегацията на обществените интереси и политическите мнения е необходима основа за търсене и намиране на политически решения. Параметрите на степента на концентрация, осъществявана от една изборителна система са броя на партиите, получаващи парламентарни мандати и образуването на еднопартийни или коалиционни мнозинства в парламента.

Сравнителният анализ на отделните модели показва, че повечето избирателни системи работят в полза на партии, които са получили по-големи дялове от народния вот и във вреда на партии, получили скромен дял от него. Те, следователно, имат склонност да действат като “спирачка” на фракционализацията на партийните системи чрез облагодетелстване на няколкото силни партии за сметка на многото по-малки и по-слаби партии. Някои избирателни системи облагодетелстват в по-малка степен големите партии, отколкото други, но всяка, поне в малка степен се отклонява в тази посока. От това следва, че нито една избирателна система с положителност не способства развитието на малките партии.

Избирателните системи действат като центростремителна сила по отношение на парламентарното политическо пространство облагодетелствайки големите и утвърдени партии и санкционирайки малките. Но малките партии поначало не преустановяват участието си в изборната надпревара. Появяват се две вероятни обяснения на този факт: малките партии поддържат своята подкрепа сред избирателите независимо от наложените им санкции от избирателната система и центробежните сили в политическите системи са често достатъчно силни, за да осигурят наследници на тези малки партии, които изчезват от политическата сцена. Раждането и оцеляването на опозиционните партии е комплексен процес, който не може да бъде обяснен с анализа на избирателната система. Всякакви сили - социални, икономически, институционални, лични се отразяват на партийната система и изборната надпревара. Политическите партии са продукт на относително трайно съществуващи в обществото политически интереси на различни социални групи и избирателната система само интерпретира тези интереси без да може да ги поражда.

Пропорционалните избирателни системи много често водят до силно фрагментиране на парламента и създаване на множество парламентарни групи. За мажоритарните е вярно по-скоро обратното. Тези разлики имат

съществено значение за политиката на законодателния орган. Повечето от страните в Европа са парламентарни режими, в които управлението може да бъде стабилно само, ако бъде поддържано от законодателното мнозинство. Относителната лекота или трудност, с които може да бъде постигната подкрепа за правителството от парламентарно мнозинство в частност зависи от степента, в която парламента е фракционализиран. Ако няколко големи партии са “монополизирали” законодателния орган, ще бъде по-лесно да се подкрепя управлението на излъченото правителство, отколкото ако парламентът бъде разделен на голям брой малочислени парламентарни групи. Желанието на партийните лидери да влизат в коалиции помежду си и да ги поддържат също ще бъде от значение, но основната линия, от която започва изграждането на мнозинството е разпределението на законодателните места между отделните партии. При силно фракционализираните парламенти е необходимо голям брой партии да се съюзят с цел да се получи работното мнозинство, което да образува и подкрепя правителството. Това в общия случай не е лека задача. Правителствата се създават и поддържат от парламентите несравнимо по-лесно при мажоритарните системи, отколкото при пропорционалните.

Пропорционалната система генерира многопартийност и осигурява относително еднакви условия на достъп на всички политически сили до парламента. Когато изборите не водят до формиране на парламентарно мнозинство, единствената възможност за излъчване на правителство, в рамките на парламентарната форма на управление е постигане на политически компромис и съгласие чрез следизборна коалиция на парламентарно представени партии. Така пропорционалното представителство би спомогнало за преодоляване на тясно политическите интереси и за възприемане на умерена политика – политика, с която избирателите не винаги са съгласни.

Научната дискусия за връзката между избирателната и партийната система се появява почти веднага след като се предлагат или въвеждат методи различни от мажоритарното гласуване за провеждане на законодателни избори, в които участват голям брой избиратели. Натрупването на богат емпиричен материал от проведените избори и неговата интерпретация води закономерно в периода след Втората световна война до създаване на стройна теория обвързваща елементите на избирателните и партийните системи. Тази теория се свързва най-вече с идеите на Морис Дюверже, който за първи път през 1951 г. формулира своите известни “социологически закони”. Изключителният принос на Дюверже се изразява в два аспекта. На първо място той формулира и обяснява определена причинно-следствена връзка между тип избирателна и партийна система. На второ място Дюверже събира и подрежда систематично огромно количество данни в исторически аспект в подкрепа и за илюстрация на своите изводи.

Избирателните системи не пораждат партийните системи. Те по-скоро им оказват въздействие, тласкайки развитието им в определена посока. Тази посока зависи в значителна степен от конкретните социални условия и обществени нагласи във всяка отделна държава.

Връзките между избирателните системи, партийните системи и процеса на социална промяна са изключително сложни и комплексни. Те поначало не могат да бъдат обобщени в научни закони от типа на математическите. Избирателните системи трябва да бъдат разбирани в светлината на историческото развитие на обществото, което на свой ред е дълбоко повлияно от политическия избор. Взаимодействието на различните социални фактори може да бъде разбрано най-добре като се използват исторически методи, вместо да се правят опити да се затвори изучаване на политическата система до методите на естествените науки. Сравнителното проучване на избирателните системи е изключително полезно както при

хвърлянето на светлина към това кое е уникалното и специфичното, така и при извличането на обобщения, отнасящи се до историческия опит на различните държави.

Глава трета

Влияние на демократичните стандарти върху изборителната система на България.

Раздел 1.

Конструирание на изборителната система в Република България

Политическите трансформации в Източна Европа през края на 80-те и началото на 90-те години представляват значителен пример за промяна на изборителните системи като част от по-широката демократична конституционна реформа. Въвеждането на многопартийна система в посткомунистическите страни е неразривно свързано с адаптацията на изборителната система, която да отговаря на принципите на плурализма. В периода на преход и консолидация на демокрацията чести изменения в изборните правила стават обичайна практика. Основните причини за подобни реформи могат да варират, включително стремеж към осигуряване на предимство за определена партия, коалиция или политическа конфигурация.

В контекста на прехода на източноевропейските страни към демокрация изборителните системи често отразяват компромиса между старите и новите политически елити. Трансформацията на политическата система в тези държави е резултат от съвместните усилия на управляващите режими и новопоявилата се опозиция, което води до преговори и постигане на споразумение. В резултат на това изборителните системи често са комбинация от различни подходи, изразявайки баланса между интересите на

старите и новите политически сили. Типичен пример за това са механично комбинираните системи, които съчетават мажоритарния принцип за част от мандатите с пропорционално разпределение за останалите.

Въпреки своите несъвършенства, системата, въведена със Закона за избиране на Велико Народно събрание от 1990 г., представлява компромисен модел, съчетаващ различни елементи, за да отговори на нуждите на преходния период и сложния политически контекст на демократичната трансформация.

В България за всяко отделно изборно събитие се съставят нови избирателни списъци, които отразяват актуалната структура на избирателния корпус към момента на изготвянето им. Опитът от проведените досега свободни и демократични избори ясно подчертава необходимостта от въвеждане на постоянни избирателни списъци. Подобна практика би намалила вероятността от грешки и би улеснила управлението на избирателния процес. Редица държави с утвърдени демократични традиции разчитат на подобен подход, който осигурява по-висока степен на стабилност и ефективност при организирането на избори. Въвеждането на постоянни избирателни списъци у нас би представлявало значителна стъпка към модернизиране и оптимизиране на избирателната система. Постоянните избирателни списъци предлагат значителни предимства при подготовката на изборите, като редуцират времето и усилията, необходими за тяхното съставяне. Въпреки това, поддържането им в актуален режим изисква изграждането на специализирана инфраструктура и прилагането на стриктни процедури за актуализация.

Формирането на избирателни райони е динамичен процес, който трябва да отразява промените в демографската структура на страната, породени от миграционни процеси и други социално-икономически фактори. Това периодично ревизиране има за цел да осигури равнопоставеност между избирателите чрез спазване на еднаква норма на представителство, при която

всеки мандат представлява приблизително равен брой жители. Така се гарантира балансът между избиратели и избраници, който е същностен за демократичния характер на изборния процес.

В българската избирателна система се прилага териториалният принцип при формирането на избирателните райони. Те имат ключова роля, изразяваща се в няколко направления: разпределение на мандатите по територията на страната; издигане и регистриране на кандидатите; определяне на изборните резултати и персонализация на мандатите; провеждане на частични избори или попълване на оваканти места в изборните органи; структуриране на избирателните секции.

В България няма сериозни противоречия в правната теория и политическата практика относно механизмите за формиране на избирателни райони. Законодателството предвижда прозрачна и справедлива процедура, която предотвратява политически обвинения за манипулации при определянето на границите и магнитуда на районите. Това се разглежда като важен напредък за демократичния политически процес и представителното управление. Съществува установена зависимост между магнитуда на избирателните райони и пропорционалния ефект при разпределението на мандатите. По-малкият магнитуд води до намаляване на пропорционалния ефект, като ограничава шансовете на по-малки политически партии да спечелят мандат. Българският законодател съобразява тази закономерност, като в многомандатните райони осигурява по-добри условия за по-широко представителство.

От началото на демократичния преход България възприема пропорционалната система за разпределение на мандатите в парламента. Тази система, регламентирана със Закона за избиране на народни представители, общински съветници и кметове от 1991 г., насърчава многопартийния плурализъм и структурира политическото пространство. Пропорционалната формула осигурява на всяка партия или коалиция

представителство, съответстващо на електоралната подкрепа. Този механизъм минимизира политическите загуби, като гарантира опозиционно присъствие в съответствие с вота на избирателите.

За да се избегне прекомерното раздробяване на парламента, е въведена 4-процентова изборна бариера на национално ниво. Тази мярка ограничава участието на политически формации с ниска подкрепа, гарантирайки стабилността на парламента и възможността за ефективно управление. Същевременно, твърдите партийни листи, прилагани до 2014г. и възможността кандидатите да се регистрират в два избирателни района предоставят на партийните ръководства значителен контрол върху подбора на депутати. Това улеснява формирането на парламентарни фракции със стабилна дисциплина, които осигуряват подкрепа за правителството и консолидация на опозицията.

Справедливото разпределение на мандатите между партиите, съобразно получените гласове, налага възприемане на принципа на националното пропорционално представителство. Методиката предвижда разпределение на мандатите на национално равнище между партиите и коалициите, преминали 4-процентната бариера, въз основа на действителните гласове, подадени в рамките на страната. Това разпределение на национално ниво е основополагащ принцип на избирателната формула. В същото време законът изисква мандатите във всеки многомандатен район да се разпределят пропорционално на гласовете, подадени за отделните партийни листи. Въпреки че логиката на системата предполага използването на национални партийни листи, българската избирателна система не ги възприема, което налага допълнително разпределение. Спечелените на национално ниво мандати трябва да бъдат разпределени и персонализирани в съответните избирателни райони.

Следователно, избирателната формула включва два основни етапа: първо, разпределение на мандатите на национално ниво между партиите и

коалициите, преминали изборната бариера, и второ, персонализация на мандатите в изборителните райони съобразно гласовете за партийните листи. И двата етапа се осъществяват по метода на Хеър-Ниимайер.

Персонализацията на мандатите се основава на броя гласове, подадени за партийните листи в даден район. Във всеки район се разпределят толкова мандати, колкото е предвиденият им брой, намален с тези, спечелени от независими кандидати. Сумата на „върнатите“ мандати трябва да отговаря на общия брой мандати, спечелени от партиите на национално ниво. При това разпределение може да възникнат несъответствия, водещи до „препълване“ или „недопълване“ на мандати в някои райони. До 2013 г. тези ситуации се разрешаваха чрез прехвърляне на мандати между районите на база ясни математически критерии, запазващи вътрешната логика на системата. С въвеждането на Изборния кодекс от 2014 г. процедурата стана по-сложна, като разпределението преминава през три етапа: първо, на национално ниво; второ, в отделните многомандатни райони; и трето, съгласуване на резултатите от двете разпределения.

Националната пропорционалност се съчетава с персонализация на мандатите, което позволява изборителите да изразяват преференции за кандидати в листите. Промяна в подредбата на листите настъпва при достигане на предвидения праг (7 процента за парламентарни избори). Това добавя допълнително ниво на демократичност, но увеличава сложността на системата.

Съществен проблем в системата е неравностойната „цена“ на мандатите в различните изборителни райони. Тази стойност варира не само между районите, но и между партийните и независимите кандидати, което поставя под въпрос равнопоставеността на изборителното право. В допълнение, методиката допуска при равен брой гласове между партии и коалиции, споровете за мандат да се решават чрез жребий. Това механично решение още повече размива принципа на равното изборително право. В

рамките на изчислителните процедури, мандат на партия, получен в един избирателен район, може да бъде прехвърлен в друг. Въпреки че на национално ниво партиите не губят или печелят допълнителни мандати, този процес се възприема като несправедлив, защото ощетява един избирателен район за сметка на друг.

Системата за определяне на изборния резултат в изборите за общински съветници е сходна с тази при изборите за народни представители. В разпределението на мандатите участват листите на партиите, коалициите и независимите кандидати, които са получили действителни гласове в съответната община. Независимите кандидати се считат за избрани, ако броят на подадените за тях гласове е равен или по-голям от общинската избирателна квота, изчислена чрез разделяне на общия брой действителни гласове в общината на броя на мандатите. Общинските избирателни комисии приспадат мандатите на избраните независими кандидати от общия брой мандати, а останалите мандати се разпределят пропорционално по метода на Хьър-Ниимайер, но не повече от броя на кандидатите в листите.

При изборите за членове на Европейския парламент от България се използва аналогична формула, но в рамките на единен национален избирателен район с 17 мандата. Изчислителните процедури са опростени спрямо тези за парламентарните и местните избори, а прагът за преференциално преподаване на кандидатите в партийните листи е 5%.

Стратегическите задачи на всяка избирателна реформа следва да бъдат ясно формулирани и подредени по приоритети. На първо място, необходимо е аналитично изследване на съществуващата избирателна система с цел установяване на нейните характеристики, технологични елементи и ефекти. От съществено значение е използването на сравнителноправния метод за оценка на ефективността на системата. На второ място, трябва да се уточнят целите на реформата, като същевременно се създадат механизми за постигане на необходимите промени. Важно е също така методите и целите

да бъдат хармонизирани, за да се избегнат нежелани странични ефекти. Реформата трябва да бъде адаптирана към социално-политическите условия, като се вземат предвид географското разпределение на избирателите, тяхното поведение и очаквания, както и структурата на партийната и политическата система.

Раздел 2.

Политическото представителство и политическите партии в Република България

Укрепването на ролята на партиите в политическия процес, базиран на пропорционалното представителство, изисква активното организиране на гражданите в политически формации. Участието в изборите все повече се свежда до изразяване на принадлежност към определена партия, което засилва значимостта на връзката между избирателите и партиите. В този контекст партиите постепенно се утвърждават като конституционни органи, участващи във формирането на държавната воля. Партиите не само представляват политическата воля на различните социални групи, но и са основен механизъм за изграждането и функционирането на представителните органи. Тъй като изборните органи се формират от представители на различни политически партии, конституционноправната теория определя съвременната държава, основана на представителното управление, като "партийна държава".

Основната роля на политическата партия е да идентифицира и представлява „общите интереси“ — политическите и социалните стремежи на гражданите, които я подкрепят, гласувайки за нейните кандидати и програма в изборите. В този процес партията се превръща в инструмент за изразяване на общественото доверие и активност. Въпреки това, потенциални олигархични тенденции в рамките на партията могат да доведат

до сериозни негативни последици, като подкопаят вътрешната ѝ легитимност и връзката с избирателите. За да се избегнат подобни рискове, е необходимо прилагането на подходящи механизми и инструменти за насърчаване на вътрешнопартийната демокрация, които да гарантират прозрачност, участие и справедливо представителство в партийните структури.

Законодателството за политическите партии се появява едва след Втората световна война, отразявайки извлечените поуки от разрушителните последици на тоталитарните режими от 30-те и 40-те години. Тези закони могат да бъдат разделени на две групи. Първата група обхваща законите от 60-те и 70-те години, които материализират концепцията за "партийната държава". Втората група включва законите, приети в края на 80-те години в Централна и Източна Европа, включително България, след падането на комунизма. Основната причина за приемането на първата група закони е стремежът да се укрепи плуралистичната демокрация и да се предпазят политическите системи от „антисистемни“ партии и екстремистки групировки, които отхвърлят демократичните принципи. Освен това, възниква необходимостта от прозрачност във финансирането на партиите, като то бъде ограничено и поставено под общественя поглед.

Конституцията на Република България утвърждава парламентарния тип политически партии, създавайки основата за изграждане на партийната държава. Парламентарните партии, подобни на тези в Западна Европа, са институционализирани организации с ясно определени структури, членство, програми и активна роля както в изборите, така и в представителното управление според изборните резултати. Това ги отличава от партиите „политически авангард“ и партиите „избирателни машини“. Конституцията на България изрично признава политическите партии като ключови елементи в демократичния процес. На тях е възложена служебната роля да формират и

изразяват политическата воля на гражданите, което подчертава тяхната необходимост за функционирането на гражданското общество.

Финансирането на политическите партии е решаващо за ефективното осъществяване на тяхната дейност и изпълнението на техните функции в обществото. Изходът от политическите избори до голяма степен зависи от наличните финансови ресурси, което изисква равнопоставеност на партиите в изборния процес. За да се осигури политическо равенство между управляващи и опозиция, както и между традиционни и нововъзникващи партии, е необходимо законово регулиране на финансирането. Такова регулиране също така е насочено към предотвратяване на корупцията сред политическите елити.

Държавното финансиране може да бъде пряко, чрез субсидии за партии, или непряко, чрез предоставяне на ресурси за дейността им. В България финансирането включва предоставяне на помещения и материални средства, както и годишни субсидии, базирани на броя получени гласове. Въпреки това настоящата система облагодетелства по-големите партии, което поставя въпроса дали бюджетът трябва да финансира партии с минимална обществена подкрепа.

Контролът върху финансирането на партиите е ключов въпрос, който изисква по-детайлна правна уредба. Целта е да се осигури прозрачност и равнопоставеност между партиите. В България Сметната палата е органът, отговорен за надзора на партийните финанси, но е необходимо по-стриктно прилагане на санкции за нарушения.

Пропорционалната система от 1991 г. показва висока степен на неравномерност, но утвърждава двуполюсната партийна структура в България. Това е следствие както от високата изборна бариера, така и от твърдите партийни листи, които концентрират изборния вот в големите политически формации. Тенденцията, заложена през 1991 г., се запазва в следващите парламентарни избори. През декември 1994 г. се регистрират 48

партии и коалиции, но едва 5 от тях преминават изборната бариера, като 15,6% от действителните гласове не се отчитат при разпределение на мандатите. Резултатите показват, че СДС с 24,23% от гласовете получава 28,75% от мандатите (69 мандата), а коалицията на БСП с 43,50% от гласовете - 52,08% от мандатите (125 мандата). Диспропорционалният ефект в този случай бележи намаляване спрямо предходни избори.

На парламентарните избори през 2001 г. само четири партии преминават 4% бариера. В народното събрание са представени както следва: НДСВ с 42,74%; ОДС с 18,18%; БСП с 17,15% и ДПС с 7,45% от действителните гласове. 240-те мандата се разпределят пропорционално (НДСВ – 120 м.; ОДС – 51 м.; БДП – 48 м. и ДПС – 21 м.). Това показва, че за първи път след 1991 г. пропорционалната система за избиране на парламент довежда до „класически“ резултат в разпределението на местата пропорционално на подадените гласове и предизвиква раздробяване на парламентарното пространство. Преразпределението на мандатите за партиите не преминали изборната бариера довежда до над представянето на НДСВ, което с 42,74% от гласовете стига до 50% от местата в Народното събрание. През 2005 г. нещата стават още по-сложни и съответстват на класическият постулат, че пропорционалните избирателни системи произвеждат политически раздробен парламент. На тези избори в Народното събрание са представени вече седем партии – Коалиция за България – 30,95% (82 м.; НДСВ – 19,88% (53 м.); ДПС – 12,81% (34 м.); Партия Атака – 8,14% (21 м.); ОДС – 7,68% (20 м.); ДСБ – 6,44% (17 м.); БЗНС – 5,19% (13 м.).

В периода 2009 – 2021 г. парламентарните избори водят до формиране на коалиционни мнозинства поради силно политически фрагментиране на Народното събрание.

След изборите от 4 април 2021 г. се утвърди тенденцията към разпокъсан парламент, който затруднява излъчването на стабилно парламентарно мнозинство и правителство. Коалиционното правителство на

Кирил Петков, съставено от четири партии, е пример за тези трудности. Това правителство стана първото в съвременната българска история, свалено чрез успешен вот на недоверие, а премиерът Петков се превърна в най-кратко управлявалия министър-председател на редовно правителство след 1990 г. През 2021 г. бяха проведени три парламентарни избора – месец април (парламент с 6 парламентарни групи); месец юли (парламент с 6 парламентарни групи, при който най-много мандати печели току-що появила се партия); месец ноември (парламент с 7 парламентарни групи). През 2022 г. отново се провеждат предсрочни избори за Народно събрание и в него влизат отново седем парламентарни групи. В 2024 г. е формирано 49-то Народно събрание с 6 парламентарни групи. В месеците юни и октомври на 2024 г. се избират 50-то и 51-то Народно събрание със съответно 7 и 8 парламентарни групи. Последният избор произвежда окончателен разпад на политическото пространство в парламента като най-силната коалиция ГЕРБ – СДС получава едва 69 места, а най-слабата партия МЕЧ преминава чертата с 12 места. Изборите през юни 2024 г. бележат най-ниската избирателна активност от 33% от включените в избирателните списъци избиратели, а в изборите през октомври са участвали 38,94 % от гласоподавателите.

Българският модел на пропорционална избирателна система в комбинация с относително либералното законодателство за създаване на политически партии и ниската изборна бариера от 4% води до множество политически формации в парламента. Това често затруднява съставянето на стабилни правителства и предизвиква политическа турбулентност. От друга страна, изцяло пропорционалната система улеснява включването на различни политически сили, но за сметка на формирането на стабилна изпълнителна власт. Тази ситуация засилва кризата на парламентаризма, като води до периоди на нестабилност, невъзможност за запълване на състава в ключови институции и затруднения в държавното управление.

Това налага преосмисляне на изборителната система и законодателната рамка за формиране на партии.

Раздел 3.

Изборен процес (формиране на изборителния корпус, кандидати, гласуване)

Политическите интереси, които могат да се разглеждат като осъзнати потребности на гражданите и социалните групи, играят ключова роля в изборителния процес. Те се формират в резултат на политическа социализация, културни влияния и конкретни политически обстоятелства. Тези интереси са двигател на политическата ориентация и подкрепата за определени политически сили и институции. Политическите интереси, които могат да бъдат индивидуални, групови или национални, влияят върху политическото поведение и стоят в основата на упражняването на изборителното право.

Гласуването е пряко отражение на политическите интереси на изборителите. Чрез изборите интересите на различните социални групи се пресичат, уравнивяват и се въплъщават в политическото представителство, което всъщност представлява представителство на тези интереси. Когато политическите интереси стимулират активното участие на гражданите в изборите, политическата система по-успешно реагира на техните нужди и ги превръща в реална политика. Обратното, игнорирането на тези интереси води до политическа нестабилност и засилва конфликта в обществото, като създава алтернативни, нерядко деструктивни форми на въздействие върху системата.

Конституцията на Република България урежда изборителното право като основно политическо право, пряко произтичащо от принципа на народния суверенитет. Член 42, ал.1 предоставя активно изборително право

на гражданите, навършили 18 години, с изключение на поставените под запрещение и лишените от свобода. Избирателното право е лична възможност, а не задължение, което го отличава от публична функция.

В контекста на Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания, възниква въпросът за съответствието на чл. 29 от Конвенцията с текстовете на Конституцията относно избирателните права. Чл. 29 задължава държавите да осигурят равни политически права за хората с увреждания, включително правото им да избират и да бъдат избирани, без да бъдат произволно лишавани от тези права заради уврежданията им. Конвенцията обаче не изисква предоставянето на избирателни права на всяка цена, а подчертава необходимостта от индивидуална оценка на способността на лицата с увреждания да упражняват тези права.

Ключовият въпрос относно съответствието на чл. 29 от Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания с Конституцията на Република България е дали изискването в чл. 42, ал. 1 и чл. 65, ал. 1 от Конституцията, според което лицата под запрещение нямат активно или пасивно избирателно право, представлява автоматично ограничение *ex lege* за хората с умствени или психически увреждания. Този въпрос изисква анализ на материалните и процесуалноправни основи на запрещението.

Това поставя въпроса за съвместимостта на българската уредба с принципа, залегнал в чл. 29 от Конвенцията, според който лицата с увреждания не трябва да бъдат лишавани от избирателни права произволно, без индивидуална оценка на тяхната способност. Българската система формално осигурява такава оценка чрез съдебното производство по запрещение, което съответства на изискването на Конвенцията за недопускане на дискриминация въз основа на увреждане.

Кодексът на добрите практики при провеждането на избори, издаден от Венецианската комисия през 2002 г., предлага важни насоки за провеждане на демократични избори, макар и да не е задължителен. Този

документ определя условията, при които могат да се въвеждат ограничения на изборителното право. Националните законодателства могат да лишават лица от изборителни права само при определени кумулативни условия: ограниченията трябва да бъдат предвидени в закон; трябва да се спазва принципът на пропорционалност, като условията за ограничаване на пасивното изборително право са по-малко строги от тези за активно изборително право; лишаването може да се основава на умствена неспособност или присъда за тежко престъпление; и ограниченията трябва да бъдат наложени с изрично съдебно решение.

През годините на действие на българската Конституция са правени многобройни опити за промяна на съдържанието и обхвата на основни конституционни права, включително изборителното право. Тези опити често отразяват политическите интереси на определени сили или непълно разбиране на принципа за върховенство на Конституцията. Изборителното право, като основно политическо право, многократно е било обект на политическо форматиране. Тези изменения са засягали както активното, така и пасивното изборително право, поставяйки под въпрос тяхната конституционна основа и съответствие с принципите на демокрацията и правовата държава.

Решение №3 от 2001 г. на Конституционния съд показва опит за провеждане на еволютивна конституционна политика чрез смекчаване на изискването за уседналост при избора на президент и вицепрезидент. Конституционният съд тълкува разпоредбата за петгодишното пребиваване в страната не като изискване за непрекъснато присъствие, а като условие, което може да се изпълнява в рамките на отделни периоди през тези пет години.

Десетилетие след приемането на решението, обаче, се наблюдава противоположна тенденция. Вместо смекчаване на изискванията за уседналост, българското законодателство ги затяга, превръщайки

уседналостта от изключение в принцип на избирателната система. С приемането на разпоредбите на чл. 3 и чл. 4 от Изборния кодекс това ограничително изискване, първоначално въведено като отклонение от принципа на всеобщото избирателно право, практически става основополагащ елемент на избирателната система в Република България. Тази промяна поражда съмнения относно съответствието ѝ с демократичните принципи и необходимостта от балансиране на ограниченията със свободата на гражданите да участват пълноценно в политическия живот.

С въвеждането на изискването за уседналост чрез Изборния кодекс на практика се ограничава конституционното право на гражданите по чл. 42, ал. 1 от Конституцията да избират държавни и местни органи и да участват в допитвания до народа. Вместо да се отнасят до организацията и реда за провеждане на избори и референдуми, разпоредбите на Изборния кодекс установяват уседналостта като негативна предпоставка, пряко засягаща правото на гражданите да участват в изборния процес. Уседналостта се трансформира от техническо средство за определяне на избирателния списък и секция в ограничение за самото упражняване на избирателното право.

Мотивите за това законодателно решение се свързват с предотвратяване на злоупотреби като "износ на избиратели" или "изборен туризъм", особено при местни и европейски избори. Големият въпрос е дали тези мерки са пропорционални на преследваните цели и дали не нарушават основни конституционни принципи и ценности от демократичен характер.

С развитието на идеите за общо избирателно право в Европа паралелно се появява и концепцията за задължително гласуване. През 1893 г., с конституционната реформа в Белгия, задължителното гласуване става част от избирателната реформа, която значително разширява избирателното право. Основната цел на този политически акт е прагматична и свързана с ефективното институционализиране на представителното управление, а не толкова с принципите на демократичната теория.

Най-силното възражение срещу задължителното гласуване е, че гласуването не е просто инструмент за избор на държавни органи, а акт на политическо представителство. Ако избирателите не припознават в никого свои представители, тогава задължителното гласуване би се превърнало в принуда. Привържениците на задължителното гласуване отговарят, че гражданинът не е задължен да избере кандидат, който не желае, тъй като може да пусне празна бюлетина. Тайното гласуване гарантира, че изборът остава личен и ненаатрапен. В този контекст, истинската цел на задължителното гласуване е не толкова да се гарантира вотът на всеки гражданин, а да се постигне висока избирателна активност, която легитимира демокрацията.

Народното събрание на Република България предприе противоречив подход с въвеждането на задължително гласуване чрез новите разпоредби в чл. 3 и чл. 242а от Изборния кодекс, като по този начин промени философията на изборното законодателство от 1990 г. досега. За първи път упражняването на избирателното право, установено като основно право в чл. 42, ал. 1 от Конституцията, бе трансформирано в задължение, без конституционният законодател да е предвидил такова задължение. Глава втора на Конституцията, посветена на основните права и задължения на гражданите, не съдържа изискване за задължително гласуване.

В заключение, чл. 242а от Изборния кодекс не само нарушава основни конституционни принципи, но и създава пречки пред упражняването на основното политическо право на гражданите – избирателното право. Подобни ограничения могат да бъдат въведени само чрез изрични изменения в Конституцията, а не чрез обикновен закон, за да се гарантира съответствие с върховенството на основния закон.

Конституционният съд с решение от 23 февруари 2017 г. обяви чл. 242а за противоконституционен. Съдът мотивира решението си с аргумента, че този текст нарушава принципа на правовата държава, заложен в чл. 4 от

Конституцията, както и принципа на всеобщото изборително право, формулиран в чл. 10 от същия закон. Освен това съдът подчерта, че въвеждането на санкции за неупражняване на изборителното право представлява юридическо ограничение на това право, което Конституцията не позволява.

Все по-актуален става въпросът за въвеждането на електронно гласуване, което цели да улесни изборителите и да насърчи участието в изборите. Въпреки че електронното гласуване е отговор на развитието на съвременното информационно общество, неговото внедряване поставя редица правни, политически и технически въпроси, които изискват задълбочено разглеждане. От съществено значение е да се оцени съвместимостта на този вид гласуване с принципите на демократичната изборителна система и да се изследват рисковете, които могат да произтекат от неговото приложение.

Въвеждането на нови технологии в изборния процес трябва да се провежда единствено при наличието на ясна необходимост и след внимателна оценка на ползите и рисковете. Електронното гласуване не трябва да бъде самоцел, а мярка, която се прилага с ясна визия за укрепване на демокрацията. Ключовият въпрос е дали електронното гласуване ще гарантира прозрачност, сигурност и свобода на вота, или ще създаде нови предизвикателства, които ще поставят под въпрос легитимността на изборния процес. Гласуването притежава характеристиките на самостоятелна процедура, обособена във времето, със специфична правна регулация и ясно дефинирани действия. Тази процедура включва етапи като установяване на самоличността на изборителите, проверка в изборителните списъци, получаване на бюлетина или достъп до електронната система за гласуване, осигуряване на тайната на вота чрез изолирани места за гласуване, подаване на гласа и финализиране на процеса чрез удостоверяване на участието.

Електронното гласуване създава редица предизвикателства, свързани с достъпа до информационни технологии и гарантиране на сигурността и надеждността на изборния процес. Поради тези причини този метод не може да бъде възприет като единствен начин за упражняване на избирателното право, тъй като това би противоречало на принципа за всеобщност на избирателното право. Вместо това електронното гласуване може да бъде разглеждано като допълнителна възможност за избирателите, които предпочитат този способ пред традиционния. За да бъде електронното гласуване съвместимо с принципа на равното избирателно право, е необходимо то да бъде достъпно за всички социални слоеве.

В допълнение, тайното гласуване, като основен конституционен принцип и международен стандарт за демократичност, изисква особено внимание при въвеждането на електронното гласуване. Осигуряването на анонимност и защита на волеизявлението на избирателите е изключително важно, за да се гарантира, че тяхната политическа воля остава свободна от външно влияние и манипулация. Всеки компромис с този принцип би подкопал доверието в изборния процес и легитимността на изборните резултати.

Заклучение

В последната година дебатът около българската избирателна система отново заема централно място в обществения и политически дневен ред. Причините за това са многопластови. От една страна, множеството проведени парламентарни избори през последните четири години не успяха да доведат до съставянето на стабилно и трайно управление. От друга страна, партийните „елити“ активно се опитват да влияят на избирателната система чрез различни форми на „политическо инженерство“, насочени към предизвикване на промени, които да обслужват краткосрочни партийни

интереси. В същото време, натрупаното масово недоверие в обществото към съществуващата политическа система се превърна в катализатор за търсене на изход от кризата на политическото представителство.

III. НАУЧНИ ПРИНОСИ

Като приноси моменти на настоящия дисертационен труд могат да бъдат посочени следните резултати от изследването:

1. В дисертационния труд за първи път са обобщени, изследвани и концептуализирани основните теоретични разбирания, свързани с понятията избори, избирателно право и избирателна система. В своето системно единство те са характеризирани като основополагащи елементи на демократичното държавно управление. Тези понятия заемат централно място в конституционноправната теория, доколкото осигуряват легитимността на държавната власт и претворяват в политическата практика принципа на народния суверенитет. Като същностна страна на избирателната система изследването извежда конституирането на политическото представителство на интереси в обществото. Политическото представителство е определено като основно средство за структуриране на публичното пространство, осигуряващо възможности за гражданско участие в управлението на съвременната държава и контрол върху дейността на държавните институции.

2. Обосновано е разбирането за избирателната система като система от правоотношения, възникващи на основата на нормите на избирателното право като съществен институт на конституционното право и свързани с организацията и провеждането на изборите. Именно посредством тази система от правоотношения се реализира избирателното право като основно, субективно конституционно право на гражданите в демократичната държава. Същността на избирателната система се определя от нейното

предназначение – конституирането на политическо представителство. Същността на избирателната система се предопределя от принципите, върху които тя се институционализира, както и от функциите, които изпълнява в рамките на политическата система.

3. В дисертационния труд за първи път се прави опит за систематизиране и изследване на функциите на избирателната система. Приносът на избирателната система към утвърждаването и развитието на демократичното представително управление може да бъде очертан чрез следните основни функции:

- Интеграция на политическото общество и формиране на обща политическа воля;
- Легитимация на държавните институции и стабилизиране на политическата система;
- Канализиране, стабилизиране и регулиране на политическите конфликти;
- Изграждане на подкрепа за държавното управление сред обществеността и политическа социализация на гражданите;
- Контрол върху политическите институции;
- Формиране на управляващо мнозинство, опозиция и управленски елит;
- Развитие и модернизация на политическата система и генериране на обновление на обществената система.

4. Изследвана и обоснована е система от елементи на избирателната система: избирателен корпус; кандидати; партии в изборите; избирателни райони; избирателни листи и бюлетини; система за определяне на изборния резултат; избирателни процедури.

5. Предложена е дефиниция на понятието за система за определяне на изборния резултат (изборна формула).

6. Предложен е нов подход при изучаване и сравняване на резултатите от прилагането на различните модели на избирателни системи посредством вариациите в съдържанието на техните елементи. Системата на предлаганите елементи е в състояние да опише изчерпателно и да индивидуализира както най-опростените модели, така и най-сложните избирателни системи.

7. Проследен е генезисът на политическите партии и тяхното правно закрепване, както и еволюирането им до своеобразни посредници между избирателите и кандидатите в изборите, а в последствие и представителните институции.

8. При разглеждане на демократичните стандарти, свързани с изграждането и функционирането на избирателните системи е формулирана система от принципи на избирателната система – общо, равно и пряко избирателно право; тайно гласуване; свобода на изборите; състезателност на изборите; периодичност и публичност на изборите; законност на изборите. Тези принципи съставляват основата на демократичния изборен процес и гарантират неговата справедливост и представителност.

9. Систематизирани са наднационалните демократични стандарти за провеждане на избори и е очертан общ ценностен еталон при изграждане на избирателните системи на отделните държави.

10. Предложена е нова концептуална квалификация на типовете избирателни системи, основана на вариациите в три от елементите на избирателните системи – системата за определяне на изборния резултат; избирателните райони; избирателните листи и бюлетини. Целта е да се преодолее едноплановото разглеждане в теоретичните разработки, които извеждат идеални типове избирателни системи, представляващи абстрактни конструкции, често несъществуващи в чист вид в практиката. Предлаганата квалификация на избирателните системи не се свежда до строго „или – или“,

а по-скоро се разглежда като континиум между „повече и по-малко“ мажоритарност или пропорционалност.

11. Изследването предлага разграничаването на две форми на политическо представителство – мажоритарно и пропорционално представителство. Те се обособяват в зависимост от двата принципа, върху които се основават системите за определяне на изборния резултат – мажоритарния и пропорционалния. Различни са политическите цели при двете форми на политическото представителство. При мажоритарното представителство основната цел е да се изгради стабилно управление, поради което то често се определя като функционално представителство. В същото време при пропорционалното представителство основната цел е точно да бъдат представени политическите интереси на всички социални групи и парламента да наподобява умален огледален образ на нацията. Ето защо тази форма на представителство често се определя като социално представителство.

12. Направеният в труда анализ показва, че не съществува идеална избирателна система, която да съчетава само положителни черти и да елиминира всички недостатъци. Поради това всеки модел трябва да се базира на оптимален баланс между различни елементи и техни ефекти. В тази връзка се предлага система от функционални изисквания, произтичащи от критериите за демократично управление. Избирателните системи не могат едновременно и в еднаква степен да отговорят на всички функционални изисквания. Нито една система не може да бъде абсолютно оптимална, тъй като основния конфликт обикновено възниква между пропорционалността на представителството и политическата стабилност на управлението. Повишаването на ефективността в едната посока неизбежно води до компромиси в другата.

13. Изследването на взаимодействието между избирателните системи и партийните системи показва, че двата феномена макар и свързани,

доколкото не могат да функционират един без друг, имат свой „собствен живот“, самостоятелни причини и основания на своята еволюция, независими фактори за функционирането си. В дисертационния труд се преодолява опростеното разбиране, според което определен тип избирателна система в значителна степен предопределя и предизвиква появата на специфична партийна система. Анализът на политическата история на редица демократични държави доказва отсъствието на такъв детерминизъм. Направен е извод за двупосочното взаимодействие между избирателна и партийна система и за многообразието на причините, които определят техните национални особености. Описан и обоснован е примерът с РБългария. Още от 90-те години на 20 век ние използваме пропорционална избирателна система за излъчване на Народно събрание, общински съвети и по-късно представители в Европейския парламент. Противно на очакванията в теоретичните разработки, политическата практика показва, че избирателната система на България до 2005 г. по същество възпроизвежда двупартиен модел, разнообразяван с представителството на малка партия в политическия център, притежаваща някои етнически белези. След 2009 г. и особено след 2021 г. същата система възпроизвежда класическите последици на пропорционалното представителство – силно раздробен парламент със шест до осем парламентарни партии и коалиции, политическа нестабилност в държавното управление и многопартиен политически модел.

14. Изследването проследява и анализира развитието на българското изборно законодателство от първия избирателен закон от 1990 г. за избиране на 7-то Велико народно събрание до наши дни. Отчетливо са характеризирани принципите, на които то се изгражда, както и особеностите на българската избирателна система – опростен модел на пропорционална избирателна система с многомандатни избирателни райони по метода Хеър-Ниймаер с преференциално гласуване за Народно събрание, общински съвети и 17-те представители на РБългария в Европейския парламент. При

едноличните изборни органи – президент и вицепрезидент, кметове на общини, райони и кметства – мажоритарна система на абсолютно мнозинство в два тура с балотаж. Подробно са разгледани и анализирани елементите на българската избирателна система и връзката между тях.

15. Изследването подкрепя тенденцията за кодификация на избирателното право у нас и преминаването от 5-те самостоятелни избирателни закона, регулиращи отделните видове избори, към единен изборен кодекс. За съжаление това позитивно усилие на българския законодател бе компенсирано с несполучливите реформи от 2011 и 2014 г. Констатирана е необходимостта от приемане на нов Изборен кодекс, като в същото време се изказва скептицизъм спрямо подобно действие, доколкото създаването на такъв, в много голяма степен политически законодателен акт изисква трезва преценка, експертен подход и политически консенсус, каквито не се очертават в българския парламент в обозримо бъдеще.

16. Дисертационният труд проследява историята на функционирането на избирателната система и влиянието, което тя оказва на формирането на българската партийна система през последните 33 г. Раздробяването на парламентарното политическо пространство и формирането на партийни коалиции, които не са санкционирани от избирателите при гласуването в изборите, от случайни отклонения в миналото се превръщат в трайна тенденция в настоящия момент. Тази тенденция е една от причините избирателните закони непрекъснато да се „прекрояват“ в зависимост от конюктурните интереси на случайни парламентарни мнозинства, които търсят предимство спрямо своите политически опоненти с оглед предстоящи избори. Това прави нормативната уредба на изборите изключително нестабилна, изпъстрена с правни норми за еднократна употреба.

17. Обоснована е тезата за преосмисляне на редица нормативни решения свързани с формирането на избирателния корпус, издигането и

регистрацията на кандидатите, както и на процедурата за гласуване в изборите. Особено място е отделено на условията за придобиване и упражняване на активно и пасивно избирателно право. Анализирани са влиянието, което може да бъде оказано върху изборното законодателство от Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания. Изразена е негативна оценка по отношение на нормативното закрепване на задължителното гласуване и изискването за уседналост в действащия Изборен кодекс и противоречието, в което то влиза с конституционната уредба на избирателното право. Предложен е също обширен анализ на тенденцията за навлизане на електронното гласуване в практиката по организиране и провеждане на изборите. Коментирани са безпристрастно както положителните ефекти от възприемане на новата технология за изразяване на политическата воля на гражданите, така и опасностите, които тя крие. Крайният извод в тази връзка е, че нововъведенията, основани на новите технологии не са в състояние изцяло да заменят класическият метод на гласуване с хартиени бюлетини. Поначало всяко нововъведение решава определени проблеми в изборния процес, но не бива да не се отчита опасността от възникването на други, понякога още по-сериозни.

Като резултати от изследването са формулирани следните по-важни предложения **de lege ferenda**:

1. Премахване на задължителното гласуване, въведено с чл.3 от Изборния кодекс;
2. Преформулиране на изискванията за уседналост в Избирателния кодекс при упражняване на активното избирателно право с оглед организацията на изборите и реда за гласуване (чл.42, ал.2 от Конституцията). Преодоляване настоящата уредба в кодекса, която определя

уседналостта като условие за упражняване на активното изборително право и прецизиране на свързаните с това нормативни срокове.

3. Нова уредба на изборителните списъци с оглед коректно отразяване на изборителния корпус. Въвеждане на постоянни изборителни списъци. Предвиждане на задължително предварителна регистрация на изборителите в чужбина. Отпадане на възможността за дописване на изборители в списъците в изборния ден.

4. Промяна на методиката за определяне на броя на мандатите в многомандатните изборителни райони в парламентарните избори. Отмяна на задължителния минимален праг от 4 мандата за малките изборителни райони, доколкото той нарушава равната норма на представителство, а следователно и принципа на равното изборително право. Ново райониране, там където е необходимо с обединяване с някои от малките изборителни райони при изборите за Народно събрание.

5. Отпадане на уредбата за формиране на изборителен район „Чужбина“ от Изборителния кодекс, доколкото не може да бъде определен броят на българските граждани пребиваващи в чужбина. Без това уточняване е невъзможно определянето на броя на мандатите, които ще разпределя този многомандатен изборителен район.

6. Определяне на нов ред за образуване на районните, общинските и секционните изборителни комисии и тяхното обучение във връзка с провеждане на изборите.

7. Нова уредба за формиране на политическите партии и партийните коалиции в Закона за политическите партии и въвеждане на правила, гарантиращи вътрешнопартийната демокрация.

8. Създаване на нови правила за финансиране на политическата дейност на партиите и предизборните им кампании, които осигуряват ясни граници и гарантират публичност и контрол.

9. Конституционно закрепване на част от основните елементи на избирателната система при евентуална ревизия на Конституцията.

IV. НАУЧНИ ПУБЛИКАЦИИ НА АВТОРА

1. За особеностите на френската избирателна система и форма на управление – сб. Конституционни изследвания 2019 г. „Конституционният фундамент пред нови предизвикателства“, университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София, 2023 г., ISBN 978-954-07-5878-7;
2. „Пропорционалната избирателна система“ – предпоставка за политическа нестабилност“ - сб. Конституционни изследвания 2020 г. „Конституционализъм и глобализация“, университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София, 2023 г., ISBN 978-954-07-5872-5;
3. „За конституционното закрепване на избирателната система“ - сб. Конституционни изследвания 2021 г. „Конституцията: 30 години *per aspera ad astra*“, университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София, 2024 г., ISBN 978-954-07-5970-8